

ZNACZENIE ROLNICZYCH OBSZARÓW PROBLEMOWYCH NA POGRANICZU WSCHODNIEJ POLSKI W PROCESIE GLOBALIZACJI GOSPODARKI

Barbara ROSZKOWSKA-MĄDRA*

1. Wstęp

Otwarcie polskiego rolnictwa na konkurencję światową nastąpiło gwałtownie na przełomie 1989 i 1990 roku. Wprowadzone w latach 90-tych zmiany systemowe umożliwiły powiązanie polskiego rynku rolnego z rynkiem światowym. Wraz z postępami ogólnej transformacji systemowej i integracją polskiej gospodarki z gospodarką UE, następuje włączanie naszego rolnictwa w procesy i mechanizmy globalne. Rolnictwo polskie otwiera się na rynki światowe przez struktury i procedury unijne oraz przy pomocy wsparcia modernizacyjnego ze źródeł wspólnotowych, następuje więc globalizacja „przez europeizację”.

Niewątpliwie szansą na korzystniejsze włączenie rolnictwa do globalnej gry rynkowej jest wzmocnienie jego konkurencyjności. Występuje jednak wiele barier utrudniających uczestnictwo polskiego rolnictwa, a szczególnie rolniczych obszarów problemowych w rynku globalnym. W przypadku rolniczych obszarów problemowych wskazane jest skierowanie na te obszary wymaganego zakresu interwencji ze źródeł krajowych, jak i unijnych dla aktywizacji gospodarczej tych terenów. Działania takie umożliwią wzrost konkurencyjności rolnictwa tych obszarów i włączenie ich do globalnej gry rynkowej.

Celem niniejszej pracy jest:

- ukazanie istoty i przyczyn powstawania rolniczych obszarów problemowych,
- rozpoznanie obszarów problemowych na wschodnim pograniczu Polski, uwzględniając zmianę celu zarządzania zasobami produkcyjnymi,
- wskazanie kierunków aktywizacji rolniczych obszarów problemowych, tak aby mogły być włączone do globalnej gry rynkowej.

2. Istota i przyczyny powstawania rolniczych obszarów problemowych

Tereny, na których występują trudności i ograniczenia strategiczne lub specyficzne dla rolnictwa (rozpatrywane z punktu widzenia możliwości rozwoju produkcji rolnej) nazywane są obszarami problemowymi, upośledzonymi, opóźnionymi, marginalnymi lub zaniedbanymi. Obszary te, jak do tej pory nie doczekały się jednoznacznej definicji. Wielu autorów prac na ten temat ogranicza się do

* dr Barbara Roszkowska-Mądra, Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomiczny

opisu problemów istniejących na badanym obszarze lub podaje definicję roboczą, na użytek konkretnej pracy.

Z ekonomicznego punktu widzenia istota rolniczego obszaru problemowego sprowadza się do utraty na nim czynników produkcji lub produkcji w aspekcie ilościowo-jakościowym. Następuje to w wyniku zmniejszenia efektywności produkcji, nadmiernej migracji ludności wiejskiej, wieloletniego odłogowania ziemi, niewykorzystania budynków inwentarskich oraz degradacji chemicznej ziemi. Ze względów społecznych istotne jest pogorszenie warunków środowiska przyrodniczego i jakości życia ludności na danym obszarze [9].

Przyczyn tworzenia się obszarów problemowych jest bardzo wiele, można je podzielić na dwie grupy:

1. przyczyny pierwotne – historyczne oraz przyrodnicze,
2. przyczyny wtórne – techniczne, społeczne, prawne i ekonomiczne.

Przyczyny pierwotne można podzielić na te, które dają się modyfikować (żywność gleby, stosunki wodne) poprzez racjonalnie prowadzoną działalność człowieka na tym obszarze i takie, na które człowiek nie ma żadnego wpływu (ukształtowanie powierzchni, klimat, skład chemiczny gleb). Postęp nauki i techniki sprawia, że w swoistej grze z naturą człowiek ma coraz większe możliwości stosowania nowych kierunków rolniczego zagospodarowania ziemi na obszarach problemowych.

Przyczyny wtórne powstawania obszarów problemowych wiążą się z działalnością gospodarczą człowieka. Przyczyny te można podzielić na cztery grupy: techniczne, społeczne, prawne i ekonomiczne. Do przyczyn technicznych należą: zaniedbania w rozwoju infrastruktury technicznej (kanalizacja, gazyfikacja, elektryfikacja, bieżąca woda), duża odległość od rynków zbytu, mała gęstość dróg i zła ich jakość, niski poziom mechanizacji gospodarstw rolnych, niski poziom melioracji, brak przetwórstwa rolno-spożywczego, rozdrobnienie struktury agrarnej gospodarstw. Bardzo ważną przyczyną powyższych zaniedbań na wielu obszarach Polski, a w szczególności na pograniczu wschodniej Polski są zaszczości historyczne i peryferyjne położenie, które nie sprzyjało rozwojowi gospodarczemu, a wręcz przeciwnie – przyczyniało się do zacofania gospodarczego.

Wśród warunków społecznych sprzyjających powstawaniu obszarów problemowych znajdują się: niski przyrost naturalny, duży odsetek ludności rolniczej w wieku poprodukcyjnym, wysoki poziom bezrobocia na wsi, niski poziom wykształcenia rolników, niski poziom warunków socjalnych na wsi, złe wzorce gospodarowania ziemią. Przyczyny prawne obszarów problemowych zawarte są głównie w prawie spadkowym (dziedziczenie i rozdrobnienie, dzierżawa). Natomiast przyczyny ekonomiczne to rezultat wszystkich powyżej wymienionych uwarunkowań. Należą do nich wysokie koszty produkcji rolnej, niska wydajność pracy i niskie efekty produkcyjne, niski stopień towarowości.

Skawińska [9] wykazała, że poziom rozwoju ekonomicznego danego obszaru ma istotny wpływ na użytkowanie ziemi, co zobrazowała na przykładzie krajów

Unii Europejskiej. Autorka wykazała, że w kolejnych dwóch etapach (1950-1955, 1956-1973), które miały miejsce w rozwoju gospodarczym krajów EWG wystąpiły dwa rodzaje zjawisk w organizacji rolniczej przestrzeni. Zjawiska pierwszego rodzaju o charakterze ilościowym polegały na:

- niekontrolowanym wyłączeniu ziemi z rolniczego użytkowania dla potrzeb innych działań,
- opuszczaniu ziemi przez rolników w rejonach o niskiej jej jakości, przy czym część tych obszarów tworzyła odłogi i ugory.

Drugi rodzaj zjawisk miał charakter jakościowy i przejawiał się w pogłębianiu istniejących różnic w dochodach i poziomie życia ludzi na niekorzyść obszarów mniej wydajnych, rozwijających produkcję podlegającą mniejszemu poziomowi wsparcia ze strony państwa oraz mających mniej efektywny system zarządzania (południowe Włochy, południowe rejony Francji, Grecja). Zjawiska te powodowały powstawanie rolniczych i wiejskich obszarów problemowych. Po 1973 roku kraje Wspólnoty przeszły do postindustrialnej fazy rozwoju ekonomicznego, w której dużą rolę odgrywała polityka regionalna stosująca metodę wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Wielofunkcyjność stała się skuteczną metodą na dalsze podnoszenie efektywności produkcji rolnej i standardu życia ludności tam zamieszkałej. Umożliwia ona zarówno aktywizację terenów wiejskich już problemowych, jak i zapobieganie powstawaniu nowych, np. obszarów depopulacyjnych.

Polskie rolnictwo nie przeszło etapu uprzemysłowienia, ale wielofunkcyjny model wsi wydaje się być doskonały w aktywizowaniu obszarów problemowych.

Najczęściej w literaturze polskiej wymienia się trzy typy obszarów problemowych, a mianowicie: ekologicznego zagrożenia, ludnościowe i rolnicze obszary problemowe. Badania przeprowadzone przez wielu autorów [2, 10, 6, 1] nad obszarami problemowymi wskazują, że na pograniczu wschodnim Polski dominują ludnościowe i rolnicze obszary problemowe.

Pojęcie „obszary problemowe” jest bardzo szeroko rozumiane, dlatego więc różne są kryteria delimitacji tych obszarów. W tabeli 1 przedstawiono przyczyny powstania i typy rolniczych obszarów problemowych na pograniczu wschodnim Polski zaproponowane przez Bańskiego [1].

Przyczyną powstania obszarów o niekorzystnych warunkach przyrodniczych jest niesprzyjający stan tych warunków, które utrudniają i ograniczają produkcję rolną. Miernikiem identyfikacji tych obszarów jest niski wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (Wjrpp) lub inne syntetyczne mierniki walorów agroekologicznych. Natomiast obszary rezerw produkcyjnych to obszary, na których osiąga się niskie efekty produkcyjne w stosunku do jakości środowiska przyrodniczego lub osiąga się niskie efekty produkcyjne w stosunku do poziomu rozwoju rolnictwa. Obszary opóźnione w rozwoju charakteryzują się najniższym w skali kraju poziomem rozwoju rolnictwa. Niektóre z tych obszarów nie mają szans rozwojowych, ale są i takie, które dzięki wsparciu z zewnątrz, zaangażo-

waniu lokalnych społeczności i znalezieniu dodatkowych pozarolniczych źródeł dochodu przez rolników mogą mieć w pełni szansę na rozwój.

TABELA 1.

Ocena wpływu przyczyn powstania rolniczych obszarów problemowych na pograniczu wschodnim Polski

Obszar/przyczyny		Pierwotne/Wtórne				
		historyczne	przyrodnicze	techniczne	społeczne	ekonomiczne
Obszary opóźnione w rozwoju	knyszyńsko-białowieski	silny	silny	silny	silny	silny
	sandomiersko-roztoczański	silny	obojętny	słaby	silny	słaby
Obszary rezerw produkcyjnych	lubelsko-sandomierski	słaby	obojętny	silny	słaby	obojętny
	podlaski	silny	słaby	słaby	silny	słaby
	przemyski	słaby	obojętny	silny	słaby	obojętny
	podlaski	słaby	silny	słaby	słaby	słaby
Obszary niekorzystnych warunków przyrodniczych	podlaski	-	silny	-	-	-
	suwalski	-	silny	-	-	-

Źródło: [1]

Względnie stały udział w powstawaniu obszarów problemowych mają przyczyny pierwotne i to właśnie one w okresie gospodarki nakazowo-rozdziałowej w Polsce stanowiły kryterium delimitacji obszarów problemowych w rolnictwie z uwagi na realizację celu produkcyjnego. Bardzo często sprawcze źródła problemów występujących na wsi i w rolnictwie, mają charakter endogeny (władliwe struktury – agrarna, produkcji, zatrudnienia, dochodów, poziomu sprawności ekonomicznej gospodarstw itp.). Problemy te eliminowane mogą być głównie poprzez działania o charakterze zewnętrznym, w tym głównie w ramach polityki państwa wobec wsi i rolnictwa. W związku z tym niezwykle ważne dla zainicjowania pozytywnych zmian wewnętrznych jest ustalenie czynników mających istotny wpływ na proces marginalizacji danego obszaru.

3. Charakterystyka obszarów problemowych na pograniczu wschodnim

Najważniejszym kryterium, będącym w krajach UE podstawą kwalifikacji obszarów użytków rolnych do obszarów problemowych, jest gęstość zaludnienia

i skala migracji ludności ze wsi. Przyjmuje się, że sposób zachowania się ludności, która postępuje na ogół racjonalnie, stanowi podstawę do oceny sytuacji gospodarczej danego obszaru. Najczęściej ludność dla polepszenia jakości swojego życia opuszcza tereny zacofane pod względem ogólnego rozwoju gospodarczego. Ponadto przyjmuje się, że zasadniczym i jednocześnie wystarczającym kryterium delimitacji rejonów problemowych jest skutek, a nie przyczyna. Natomiast prace badawcze nad tymi obszarami poświęcone są rozpoznaniu czynników powodujących ich upośledzenie w celu opracowania kierunków polityki interwencyjnej danego terenu.

W Polsce badania na temat obszarów problemowych podjęto późno, bo dopiero po 1980 roku. Delimitacja rolniczych obszarów problemowych w okresie gospodarki nakazowo-rozdzielczej w Polsce podporządkowana była celom produkcyjnym, a nie społecznym. W związku ze zmianą celu zarządzania zasobami ziemi, który nastąpił wraz ze zmianami systemowymi w Polsce, aspekt społeczny stał się istotny przy wydzieleniu tych obszarów.

Na pograniczu wschodnim Polski znaczna część przestrzeni geograficznej charakteryzuje się nagromadzeniem negatywnych cech społeczno-gospodarczych. Na obszarach tych występują zapóźnienia gospodarcze, niekorzystne zjawiska ludnościowe, a także niekorzystne zjawiska w zakresie gospodarki rolnej.

Eberhart [2] na podstawie przeprowadzonych badań wyróżnił regiony północno-wschodnie (mazursko-warمیński, kurpiowsko-biebrzański, podlasko-nadbużański, janowsko-hrubieszowski, suwalski, roztoczański) jako obszary depopulacyjne o przewadze funkcji rolniczej, niskim stopniu uprzemysłowienia i małej gęstości zaludnienia. Przeprowadzona przez Strzeleckiego [10, s. 45-60] identyfikacja obszarów „deformacji demograficznej” wskazała, że niekorzystne procesy ludnościowe koncentrują się w północno-wschodniej, wschodniej i centralnej części Polski. Badania przeprowadzone przez Kulikowskiego [6, s. 23-40] wykazały, że na obszarach wschodniego pogranicza Polski występują rolnicze obszary problemowe. Autor wyróżnił na tym terenie cztery takie obszary, a mianowicie:

- łomżyńsko-białostocki o dominacji rolnictwa indywidualnego, niskim poziomie kultury rolnej, słabej mechanizacji i znacznym odpływie ludności,
- olsztyńsko-elbląski, w którym niski stopień wykorzystania przestrzeni produkcyjnej wynika z zaniedbań w infrastrukturze technicznej, niedorozwoju przetwórstwa spożywczego oraz niskiego poziomu usług produkcyjnych,
- przemysko-rzeszowski charakteryzujący się dobrymi warunkami agrokologicznymi, wysokim udziałem ludności dwuzawodowej i rozdrobnieniem gospodarstw,

- sandomiersko-zamojski z bardzo dobrymi warunkami agroekologicznymi, ale stosunkowo niskim poziomem kwalifikacji ludności rolniczej i wynikającą z tego niską produktywnością pracy.

W związku z przystąpieniem Polski do struktur unijnych, rolnicze obszary problemowe otrzymują wsparcie finansowe, którego podstawą prawną jest Rozporządzenie Rady (WE) 1257/1999 w sprawie wsparcia rozwoju wsi przez Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej (art. 13-21) oraz Rozporządzenie Komisji (KE) 445/2002 (art. 11 i 12). Zgodnie z art. 13 Rozporządzenia Rady (WE) 1257/1999 wsparcie finansowe ma na celu:

- zapewnienie ciągłości rolniczego użytkowania ziemi i tym samym utrzymanie żywotności obszarów wiejskich;
- zachowanie walorów krajobrazowych obszarów wiejskich;
- promocję rolnictwa przyjaznego środowisku przyrodniczemu.

Cały obszar wschodniej Polski według przyjętego kryterium wydzielenia rolniczych obszarów problemowych został zakwalifikowany jako problemowy. W związku z powyższym należy dokonać szczegółowej analizy tego obszaru, aby móc określić mocne jego strony, które staną się podstawą do określenia strategii rozwojowej i wzrostu konkurencyjności obszarów na pograniczu wschodnim Polski.

Na podstawie danych zawartych w tabeli 2 należy stwierdzić, że w analizowanych województwach występuje niższa niż przeciętnie w kraju gęstość zaludnienia. Województwo podlaskie, lubelskie i podkarpackie w odróżnieniu od warmińsko-mazurskiego posiada mniejszy wskaźnik zatrudnienia pracujących w przemyśle, budownictwie oraz w usługach. Na omawianym obszarze zarejestrowano niższy niż przeciętnie w kraju produkt krajowy brutto na 1 mieszkańca. W województwach wschodniej Polski (oprócz województwa warmińsko-mazurskiego) odsetek zatrudnionych w rolnictwie jest znacznie wyższy od przeciętnego w kraju. Wszystkie badane województwa charakteryzują się wysoką stopą bezrobocia. Najwyższa stopa bezrobocia na badanym obszarze (23,6%) występuje w województwie warmińsko-mazurskim.

Wspólną słabą stroną omawianych regionów są braki w infrastrukturze komunikacyjnej, niski standard bazy turystycznej oraz słabe zagospodarowanie terenów rekreacyjnych [7].

TABELA 2.

Charakterystyka województw wschodniej Polski

Wyszczególnienie	Po- wierzchnia w km ²	Ludność		Pracujący w % ogółem			Wskaźnik zatrud- nienia w %	Stopa bezro- bocia w %	Produkt krajowy brutto na 1 miesz- kańca w zł w 2001r.
		w tys.	Na 1 km ²	rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo; rybołówstwo i rybactwo	przemysł i budownictwo	usługi			
2001									
warmińsko- mazurskie	24203	1469,3	61	27,3	25,6	47,1	42,0	23,6	14065
podlaskie	20180	1219,9	60	47,3	15,9	36,8	50,1	16,0	14727
lubelskie	25114	2227,6	89	53,0	14,5	32,5	49,9	14,8	13614
podkarpackie	17926	2131,4	119	48,2	20,1	31,7	47,8	18,0	13870
Polska	312685	38632,5	124	29,3	25,2	45,5	46,1	18,2	19430

Źródło: [7, 8]

TABELA 3.

Mocne strony wschodnich regionów przygranicznych Polski

Województwo warmińsko- mazurskie	Województwo podlaskie	Województwo lubelskie	Województwo podkarpackie
<p>przygraniczne położenie oraz dostęp do Morza Bałtyckiego, korzystne warunki przyrodnicze dla rozwijania turystyki, agroturystyki oraz tzw. „czystego przemysłu”, znaczne zasoby siły roboczej; bliskość projektowanych tras A1 i Via Baltica; bogactwo kulturowe i etniczne.</p>	<p>przygraniczne położenie; korzystne warunki dla rozwoju rolnictwa ekologicznego; baza surowcowa dla przemysłu rolno-spożywczego oraz drzewnego; wysokospecjalistyczna produkcja mleczarska; funkcjonujące placówki naukowe, fundacje i stowarzyszenia pracujące na rzecz rozwoju regionu; dynamiczny rozwój telefonizacji; czyste i mało zmienione działalnością człowieka środowisko naturalne; wybitne walory przyrodniczo-krajoznawcze; bogactwo kultury materialnej i narodowościowej.</p>	<p>nadgraniczne położenie (możliwość obsługi transgranicznego ruchu komunikacyjnego skierowanego na Ukrainę i na Białoruś); -walory środowiska geograficznego (bogate urzeźbienie terenu, czyste powietrze atmosferyczne, ostoje rzadkich gatunków flory i fauny); znaczące dla gospodarki kraju surowce mineralne; wysoki udział terenów o dobrych i bardzo dobrych warunkach glebowych; ważny ośrodek akademicki w południowo-wschodniej Polsce; zasoby bazy materialnej usług publicznych; bogactwo dziedzictwa kulturowego.</p>	<p>zasoby naturalne, lasy i kompleksy leśne, rzeki i zbiorniki wodne, zasoby gazu, wód geotermalnych oraz surowców budowlanych; atrakcyjność turystyczna: bogactwo cennych obiektów, miejsc dziedzictwa kulturowego, wysokie walory przyrodniczo-krajozrazowe; czyste środowisko naturalne, możliwość rozwoju rolnictwa ekologicznego; sprzyjająca rozwojowi struktura wiekowa ludności; lotnisko przystosowane do obsługi ruchu krajowego i międzynarodowego; potencjał i kultura techniczna przedsiębiorstw przemysłu elektromaszynowego i chemicznego oraz rolno-spożywczego w połączeniu z potencjałem naukowo-badawczym środowiska akademickiego; konkurencyjne ceny terenów inwestycyjnych.</p>

Źródło: [7]

W tabeli 3 ukazano mocne strony województw pogranicza wschodniej Polski. Bez wątpliwości atutem rozwojowym omawianych województw jest ich przygraniczne położenie, które umożliwia utworzenie im pomostu między krajami zachodnimi i wschodnimi, ułatwiające handel i zakładanie przedsiębiorstw o charakterze międzynarodowym, przy dużym udziale firm zachodnich. Wyjątkowo

kowe możliwości wzrostu konkurencyjności stwarzają wybitne walory przyrodniczo-krajobrazowe, bogactwo kultury materialnej i narodowościowej oraz czyste środowisko przyrodnicze, którym szczególnie odznacza się województwo warmińsko-mazurskie i podlaskie będące częścią obszaru Zielone Płuca Polski. Niewątpliwie atuty te sprawiają, że istnieją realne przesłanki do rozwoju na omawianym obszarze turystyki, agroturystyki i prowadzenia rolnictwa ekologicznego, do którego rozwoju szczególnie predysponowane jest województwo podlaskie, podkarpackie i warmińsko-mazurskie.

4. Kierunki aktywizacji rolniczych obszarów problemowych

Kryterium różnicującym strategię rozwoju rejonów problemowych jest rola sektora rolniczego w tworzeniu regionalnego produktu brutto. Jeśli rola ta jest niewielka (Włochy, Belgia, Wielka Brytania), wówczas instrumenty polityki rolnej kierowane są na utrzymanie stanu zaludnienia i zapobieganie pogarszaniu się warunków socjalnych. W innych krajach czy regionach, gdzie rolnictwo ma duże znaczenie w zatrudnieniu i tworzeniu produkcji, instrumenty polityki rolnej zapobiegają jego podupadaniu.

Badania ankietowe przeprowadzone przez Kisiela i Białobrzeską [4] wykazały, że wschodnie obszary przygraniczne (gminy bezpośrednio przylegające do granicy i gminy graniczące z nimi – pas dwóch gmin) obecnie dysponują wieloma walorami i atrybutami, wynikającymi ze specyfiki tych obszarów. W tabeli 4 przedstawiono determinanty rozwoju gmin pogranicza wschodniej Polski. Do ich identyfikacji wykorzystano wyniki, podane w wymienionej pracy.

TABELA 4.

Częstość (%) uznania przez respondentów ankiety priorytetowych determinant rozwoju gmin pogranicza wschodniej Polski

Determinanty rozwoju gmin	% uznania przez respondentów jako priorytetowe
Atrakcyjne i nieskażone środowisko	21,7
Znaczny udział powierzchni chronionej	4,0
Zaangażowanie społeczeństwa lokalnego i przedsiębiorców w utrzymywaniu różnorodnych kontaktów z sąsiadami	11,4
Dogodny układ komunikacyjny	16,7
Potencjał gospodarczy	4,8
Znaczne zasoby surowców rolnych	16,8
Bliskość granicy, potencjalnej wschodniej granicy UE	24,6

Źródło: [4]

Największe szanse rozwoju pogranicza wschodniej Polski badane gminy wiązały z jej przygranicznym położeniem, jak również z przebiegiem międzynarodowych ważnych szlaków komunikacyjnych. Istotnym czynnikiem wpływającym na rozwój pogranicza wschodniego, co zostało zauważone przez 21,7% respondentów badanych gmin, jest atrakcyjne i nieskażone środowisko i znaczne zasoby surowców rolnych (16,8%) oraz według 4% respondentów znaczny udział powierzchni chronionej. Ponadto 11,4% badanych gmin jako determinantę rozwoju gmin przygranicznych wskazało zaangażowanie społeczeństwa lokalnego i przedsiębiorców w utrzymaniu różnorodnych kontaktów z sąsiadami.

Niewątpliwie ważnym czynnikiem w aktywizacji społeczno-gospodarczej obszarów przygranicznych jest zdynamizowanie współpracy transgranicznej, bowiem współpraca transgraniczna jest elementem przyciągania dodatkowych środków finansowych z programów współpracy transgranicznej do polskich rejonów przygranicznych.

Liczne badania wskazują, że podstawowym warunkiem ożywienia obszarów wiejskich jest wspieranie szeroko rozumianej przedsiębiorczości. Rozwój nowych funkcji na rolniczych obszarach problemowych, przebiegający pod wpływem pozarolniczej działalności gospodarczej powinien spotkać się zdaniem Gajewskiego [3] z odpowiednim wsparciem ze strony państwa (kredyt inwestycyjny, preferencyjny, ulgi podatkowe, dostęp do informacji). W badaniach przeprowadzonych przez Kisielea i Białobrzeską [4], zachowania proinnowacyjne i przedsiębiorczość były wskazywane przez 23,8% gmin przygranicznych jako szansa aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich. Natomiast Skawińska [9] uważa, że uprzywilejowane warunki kredytowania są powszechnym instrumentem w aktywizacji terenów upośledzonych. Przykładem tego jest Landwirtschaftliche Rentenbank, który realizuje w ramach własnych programów, w których znaczna część środków kredytowych udostępniana jest na warunkach ulgowych, inwestycje dotyczące ochrony środowiska, rozbudowy infrastruktury społecznej i technicznej oraz budownictwa wiejskiego [9].

Innym kierunkiem aktywizacji rolniczych obszarów problemowych jest pobudzanie aktywności społeczności lokalnych. To lokalne społeczności najlepiej znają mocne strony swojego rejonu i najtrafniej potrafią wskazać szanse rozwojowe dla swojej „małej ojczyzny”. W związku z tym integracja środowiska lokalnego powinna występować przy realizacji takich celów, jak:

- rozwój nowych miejsc pracy,
- współudział w zarządzaniu ziemią dla celów środowiskowych,
- rozwiązywanie nierówności regionalnych i niedostatków strukturalnych, np. w zakresie infrastruktury.

Podstawę aktywizacji gospodarczej obszarów wiejskich Podlasia i Lubelszczyzny ze względu na występowanie licznych obszarów rezerw produkcyjnych, stanowić powinien rozwój wszystkich ogniw nowoczesnego agrobiznesu z wysokotowarowym rolnictwem, siecią zakładów przetwórczych, usług i zaopatrzenia przedprodukcyjnego, sprawną sferą obrotu surowcami rolnymi i żywnością.

Barierą rozwoju pozarolniczych funkcji wsi jest z pewnością niedorozwój infrastruktury technicznej na tych obszarach, niski poziom wykształcenia mieszkańców, niekorzystna struktura wiekowa ludności i dekonunktura w rolnictwie w ostatnich latach [11]. W związku z powyższym na obszary te powinny być skierowane odpowiednie środki finansowe, które przyczyniłyby się do ich aktywizacji.

Należy stwierdzić, że rolnicze obszary problemowe wschodniego pogranicza Polski odznaczają się wskaźnikami jakości życia kwalifikującymi je w czołówce, np. udział obszarów chronionych, dobry stan środowiska przyrodniczego. Z uwagi na walory środowiskowe obszary te nie muszą być problemowe, mogą stanowić źródło szans (np. prowadzenie ekologicznej produkcji rolniczej, rozwijanie agroturystyki), które należy dostrzec i wykorzystać. W związku z tym niezbędne jest wypracowanie programu rozwoju społeczno-gospodarczego omawianych obszarów, uwzględniającego zachowanie naturalnego krajobrazu oraz racjonalną politykę ekspansji zasobów środowiska.

Cechą strategii aktywizacji obszarów wiejskich powinno być [9]:

- rezygnacja z podejścia sektorowego na rzecz programu zintegrowanego,
- przesunięcie zaleceń (decyzji) z centrum do samorządów lokalnych,
- zwiększenie udziału poszczególnych grup społecznych w sporządzaniu programów rozwoju i ich realizacji.

5. Podsumowanie

Wydaje się, że największe szanse rozwoju obszarów pogranicza wschodniego, zwłaszcza gmin wiejskich, należy wiązać z ich położeniem geograficznym i geopolitycznym w nowej Europie, cechami środowiska naturalnego na tych obszarach, cechami środowiska wytworzonego przez ludzi oraz z samymi ludźmi – zarówno mieszkańcami, jak i potencjalnymi przybyszami. Warunkiem jest jednak odejście od monofunkcyjności (czyli głównie produkcji surowców rolniczych) na rzecz wielofunkcyjnego rozwoju, który polega na wkomponowaniu w wiejską przestrzeń coraz większej liczby nowych funkcji pozarolniczych [5].

Umiejętne wykorzystanie posiadanych atutów stwarza szansę na dynamiczny rozwój omawianych obszarów oraz na umiejętne nadążanie za zmianami w gospodarce światowej. Z kolei zaniechania wykorzystania przedstawionych w pracy zalet omawianych obszarów może doprowadzić do utraty ich konkurencyjności i marginalizacji ich znaczenia w gospodarce narodowej, ze wszystkimi tego konsekwencjami.

Literatura

1. Bański J., *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, „Prace Geograficzne”, nr 172, IGiPZ PAN, Warszawa 1999.
2. Eberhardt P., *Regiony wyludniające się w Polsce*, „Prace Geograficzne”, nr 148, IGiPZ PAN, Warszawa 1989.

3. Gajewski J., *Aspekty regionalne wiejskiej i rolnej polityki państwa*, „Wies i Rolnictwo”, nr 1/1996.
4. Kisiel R., Białobrzeska B., *Współpraca transgraniczna czynnikiem aktywizacji obszarów wiejskich wschodniego pogranicza Polski*, „Wies i Rolnictwo”, nr 1/2004, PAN IRWiR, Warszawa 2004.
5. Kłodziński M., *Wielofunkcyjny rozwój terenów w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, SGGW, Warszawa 1996.
6. Kulikowski R., *Obszary problemowe rolnictwa w Polsce*, [w:] *Wybrane zagadnienia obszarów wiejskich*, Biul. KPZK PAN, Warszawa 1992.
7. *Portrety polskich regionów*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2003.
8. *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 20003.
9. Skawińska E., *Wstęp do badań nad rolniczymi obszarami problemowymi*, Rozprawy UMK, Toruń 1993.
10. Strzelecki Z., *Założenia i zasady polityki regionalnej*, [w:] *Polityka regionalna w rozwoju obszarów wiejskich*, Materiały z ogólnopolskiej konferencji, SGGW, Warszawa 1995.
11. Wyzińska-Ludian J., *Możliwości pozarolniczego rozwoju obszarów wiejskich Lubelszczyzny*, Roczniki SERiA, t. 1, z. 3, Rzeszów 1999.